

Љубо Јурчић*

ВЕЛИКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ЗА ИЗЛАЗ ИЗ КРИЗЕ

CRISIS SOLUTIONS – GREAT TRANSFORMATION

Резиме

Ово је криза неолибералног система. Падом социјализма почетком деведесетих година прошлог вијека, историја као да се дефинитивно приклонила либералном капитализму, означавајући га као неоспорног побједника и универзални модел будућег уређења свијета. Развој друштва (државе) схваћен је као општа приватизација, либерализација и дерегулација, при чему ће економски раст наступити као природни резултат тржишног аутоматизма и невидљиве руке. Тај систем је развио и похлепу. Богати су постајали богатији, а сиромашни сиромашнији. Та неравномјерна расподјела дохотка је резултирала кризом.

Излаз из ове кризе је у великој трансформацији, односно преласку са неолибералног система према држави благостања, која ће осигуравати, кроз различите моделе, (1) производњу јавних добара (здравство, школовање, станове, социјалну бригу ...) која ће бити доступна свима, (2) осигурати равномјерну расподјелу дохотка, (3) сачувати околину за будуће генерације. Невидљива рука тржишта и видљива рука државе морају дјеловати заједно, а новостворена вриједност треба бити равномјерно расподијељена између рада и капитала. То је начин изласка из ове кризе и услов дугорочно одрживог развоја.

* Економски факултет у Загребу, Свеучилиште у Загребу, ljurcic@efzg.hr

Кључне ријечи: финансијска криза, фискална политика, неолиберализам, велика трансформација, држава благостања.

Summary

This crises is the neoliberal system crises. At the beginning of the nineties, after the collapse of the socialism, liberal capitalism has been marked as the unchallenged winner and universal model of the future world order. Development of the society (state) has been understood as a general privatization, liberalization and deregulation followed by economic growth as a natural consequence of the market mechanism and invisible hand. That system has developed greed. Wealthy people have become wealthier and poor people have become poorer. Income inequalities increased and resulted in a great crisis.

Exit from the crises is in the great transformation or transition from neoliberal system towards the welfare state which will provide – within different models – (1) production of public goods (health, education, housing, welfare) that are available to everybody, (2) ensure income equality and, (3) preserve the environment for the next generation. Invisible hand and visible hand of the state should be coordinated, and reproduction of the added value should be divided equally between labor and capital. That is the a way out from the crises and a condition for the sustainable long term development.

Key words: financial crisis, fiscal politics, neoliberalism, great transformation, welfare state.

Увод

Прва велика глобална финансијска и привредна криза која је након Другог свјетског погодила свијет је уједно и прилика да се тестирају економске теорије и политике. Ова криза се није морала догодити. Она је резултат људског понашања и избора политике. Политички и привредни системи који као циљ стављају само профит предузетника, а не и благостање друштва, води ка кризама и неодрживом привредном расту. Изостанак регулације тржишних мањкавости, екстерналија и неједнакости у друштву су обиљежја оваквих система. Ова криза је, такође, показала да се привредом не може успјешно управљати без кориштења хармоније између монетарне и фи-

скалне политике, у складу с друштвеним циљевима. Некориштење фискалне политике у креирању одрживог привредног раста и друштвеног развоја у протеклом раздобљу морало се сада надокнадити радикално, у кратком раздобљу од почетка кризе. Ова криза је уједно и криза неолибералистичког система а излазак из кризе треба тражити алтернативним економско - политичким системима.

1. Глобална финансијска и економска криза

Финансијска криза, која је погодила свијет у 2008. години, изазвала је највећу глобалну економску кризу након Другог свјетског рата. Ова криза је настала након дугог раздобља (2002 – 2007) брзог кредитног раста, малих премија за ризик, велике ликвидности, раста цијена имовине и „надувавања” цијена некретнина. У људској историји овако велике кризе настајале су због нестанка ресурса, нестанка енергије, природних катастрофа, или великих неједнакости у друштву. Ова криза није се морала догодити. Она је произишла из система који производи дугорочно неодрживе неједнакости у друштву, а самим тиме и спречава дугорочно одрживи, стабилни раст привреде. Високе стопе глобалног привредног раста од 2002. (након dot-com кризе) до 2007. године, није пратило повећање и плата. У овом раздобљу, плате су стагнирале и смањивао се њихов удио у националном дохотку.¹ Плате нису стагнирале само у земљама у развоју, него и у Америци. То је повећавало несигурност и неједнакост: и на глобалним и на регионалним тржиштима рада.

Овој глобалној кризи такође је претходило шокантно повећање цијена хране и енергије у 2007. и првој половини 2008. године, што је у многим земљама погоршало ситуацију у јавним финансијама и на текућем рачуну биланце плаћања и преко 100 милиона људи у земљама у развоју гурнуло у сиромаштво. Због различитог нивоа развоја и различитих структура привреде, потрошње и глобализованости, ово велико повећање цијена хране и нафте имало је већи утицај на повећање сиромаштва него економска криза 2008-2009, која је гурнула (до 2010. године) у сиромаштво 64 милиона људи.²

¹ International Labour Organisation (ILO) (2008), Global Wage Report, 2008/9 Geneva, ILO

² World Bank (2010), Global Economic Prospects: Crisis, Finance and Growth

Од 1970. до 2008. године, у свијету је било 124 банкарске кризе, 208 курсне кризе, 63 дужничке кризе, 42 двоструке и 10 троструких криза.³ Чарлс Киндлебергер (Charles Kindleberger) наводи да се од 1725. године до данас, финансијске кризе догађају у привредама западних капиталистичких економија у просјеку сваких осам и по година.⁴ Економске кризе нису само посебности развијених привреда. Оне подједнако погађају и земље у развоју, али са много јачим негативним посљедицама и са много дужим потребним раздобљима за опоравак. Посљедњих неколико деценија земље Азије и Латинске Америке доживјеле су по неколико већих банкарских, курсних и дужничких криза, које су резултирале дубоким рецесијама. У поређењу с кризама у развијеним земљама, кризе у земљама у развоју у просјеку дуже трају, земље се дуже опорављају и поред рецесије производе велике друштвене трошкове и повећавају сиромаштво. Међутим, све ове кризе у земљама у развоју биле су ограничене на поједину земљу или регију. Ни једна од њих није прерасла у глобалну. Многе анализе садашње кризе процјењују њено трајање у развијеним земљама на двије године.

Ова криза, која је започела на тржишту некретнина и у финансијском сектору Америке, а због високог степена глобализације раширила се свијетом и резултирала је оштрим падом агрегатне потражње. Постоји висок степен сагласности да је криза почела пуцањем „балона” који се створио на тржишту некретнина у Америци, али и у многим другим земљама: попут Ирске, Шпаније и Енглеске. Пуцање балона произвело је кризу у финансијском сектору, почевши од тржишта хипотекарних кредита. Постоји неколико узрока настајања балона на тржишту некретнина. Први је политика ниских каматних стопа у Америци од 2003. године. Таква политика је мотивисана колапсом dot-com⁵ компанија, односно, прснућем балона у технолошком сектору у 2000. години и терористичким нападом 11. септембра 2001. Каматне стопе су снижене на врло низак ниво од 1% у вријеме кад су цијене некретнина расле значајно више од стопе инфлације

³ IMF (2009), Initial Lessons of the Crisis,

⁴ Polin, R. (2009), Tools for a New Economy: proposals for a financial regulatory sistem, Boston Review, January/February

⁵ Dot-com компаније су компаније које су створене да би искористиле предности интернета и његових компанија у пружању својих услуга или продаје производа.

која је износила 3%. Према Case-Shiller 10 City Composite Indeks, цијене кућа су у истом раздобљу расле од 12,1% до 15,3%. Такав однос камата и цијена некретнина потицало је становништво да посуђују новац, уз 1% камата, и купују некретнине чије цијене расту много брже. Поред тога, могућност смањивања пореске основе за износ камата не хипотекарне кредите, док та могућност код плаћања најамнине код изнајмљених кућа није постојала, подстицало је и сиромашније становништво на куповину куће. Све је то повећавало потражњу за кућама и водило ка великом расту њихових цијена.

Стална глобална неравнотежа је један од главних потицаја глобалне кризе. Азијска криза 1997. године почела је због „источног гријеха” земаља у развоју. На примјер, у Јужној Кореји предузећа и банке су се задуживале у страниој валути. Кад су настали проблеми с враћањем дуга, Кореја се обратила ММФ-у за помоћ. Услов за финансијску помоћ је био тај да Јужна Кореја повећа каматне стопе и смањи државну потрошњу. То је управо супротно од оног што су направиле Америка и Европа, суочене с овом кризом. Један од разлога оваквог приступа ММФ-а азијским земљама објашњава се њиховим малим утицајем у институцијама Бретон Вудса (Bretton Woods), због чега ове институције немају развијене механизме за управљање кризама у овим земљама. Поучене оваквим понашањем, азијске земље су схватиле да се не могу поуздати у ММФ у будућности, па су (Кина, Хонг Конг, Јапан, Сингапур, Јужна Кореја и Тајван) акумулирале велике резерве, купујући дужничке папире, прије свега америчке, које износе скоро 4 хиљаде милијарди долара. Тим каналом финансијска криза се с америчког финансијског тржишта пренијела и у азијске земље.

Глобализација финансијског тржишта, без глобалне регулације, такође је потпомогла убрзању глобалне кризе. На примјер, инвеститори су посуђивали у Јапану уз нула посто камате и инвестирали у Аустралији и Новом Зеланду, уз много већу камату. То је узроковало велики одлив средстава из Јапана и створило велику потражњу и балон на тржишту некретнина у Аустралији.

Криза на финансијском тржишту у Америци проузроковала је губитак штедње, пензија, посла, станова, кућа код милиона људи. Финансијска будућност је постала несигурна. У таквим ситуацијама потрошачи одустају од потрошње, прије свега, трајних потрошних добара (кућа, станова, аутомобила, кућанских апарата итд.), затим, добара повремене потрошње, а робу свакодневне потрошње смањују са-

мо на стандардне и оне стварно потребне. Смањење потрошње смањило је свјетску потражњу и потражњу за увозом. На тај начин, финансијска криза се прелила у реални сектор кроз пад потрошње и кроз пад увоза и на земље које нису значајније учествовале на свјетском финансијском тржишту, али извоз им чини значајнији удио у бруто домаћем производу.

2. Криза политичко - економског система

Темељни узрок ове кризе је неолибералистички економско - политички систем. Падом социјализма почетком деведесетих година прошлог вијека, историја као да се дефинитивно приклонила либералном капитализму, означајући га као неоспорним побједником и универзалним моделом будућег уређења свијета. То је био неки облик конзервативне револуције која је приказана као историјска нужност и која ће снагом „невидљиве руке” слободног тржишта осигурати народима свијета стабилност, мир и благостање. Развој друштва (државе) схваћен је као општа приватизација, либерализација и дерегулација, при чему ће економски раст наступити као природни резултат тржишног аутоматизма. Транзицијске земље су прихватиле тај концепт економског развоја, али и као политику транзиције. Требало је само великом брзином провести либерализацију, приватизацију, дерегулацију и осигурати независност централне банке и за пар година требали су се наћи у друштву благостања. То се није догодило и није се могло догодити, јер либерални концепт је политичка идеологија развијених а не економска доктрина. У неолибералистичкој доктрини економски раст је постулиран, али који није доказан. Он је више препуштен идеолошкој вјери него научном доказу, због чега је критика алтернативних модела увијек идеолошка а не научна. Слободно тржиште је тако постало неупитни симбол ефикасности, модернитета и слободе. То је вјероватно и истина, али у савршеним условима на домаћем и свјетском тржишту, и ако постоји иста развијеност држава и иста ефикасност свих дјелатности. Реалан живот је далеко од такве савршености због чега треба економско - политичким мјерама надомјестити несавршености слободног тржишта. Због тога иза „невидљиве руке” код развијених земаља, увијек постоји „невидљива” али јака улога државе, која се само на свјетлу дана појави у раздобљима криза, а у осталим временима дјелује невидљиво али снажно у потицању развоја своје привреде кроз стварање нових, ефи-

касних и конкурентних производа. Тржиште не ствара производе, оно је само простор за утакмицу између производа. Производи се стварају у друштвено - економском систему који организује држава, а производе се у предузећима које у глобализованом свијету не морају бити у властитој земљи, јер све већи дио од цијене производа припада земљи у којој је он креиран.

Либерализацијом, већина транзицијских земаља изложила се неприпремљена, много неприпремљенијој и снажнијој конкуренцији развијених земаља. Кроз либерализацију развијене земље су, преко свог развијеног производног, културног и организацијског потенцијала, већ унапријед осигурале повлаштени положај у дистрибуцији свјетског раста и богатства, а њихово богатство се повећава како се свјетска размјена све више обликује према њиховим мјерилима. Наметањем јединственог концепта глобалног слободног тржишта осигурава се и повећава предност развијених земаља, а мање развијеним земљама се отежава да посебним, својој ситуацији прилагођеним, мјерама и напорима смање своје заостајање.

Често се заостајање транзицијских и мање развијених земаља приписују њиховом спором прилагођавању западним институционалним стандардима, иако је вјероватније да је узрок заостајању у неприлагођености тих стандарда реалним економским социјалним условима у тим земљама. Различита друштва развијају различите начине економског и друштвеног живота и не може постојати универзални економски и друштвени систем који је идеалан за све. Процес глобализације који води таквој универзалности је осуђен на неуспјех и производи кризе. Систем међународне сарадње различитих капиталистичких система, који су укоријењени у историји и култури различитих народа, има пуно више шанси за успјех.

Такође, прихваћена је „идеологија” макроекономске стабилности и смањења улоге државе у економији, јер све треба ријешити невидљива рука. Таква политика је, ради незнања и комодитета политичких елита, усвојена, и она се проводи без обзира на, већ свима јасно видљиве, њене негативне посљедице. Некритички је прихваћен неолибералистички концепт. Неприпремљене, транзицијске земље отвориле су се свијету, без реструктурирања предузећа и без реорганизовања економске улоге државе у складу с новим окружењем.

Осим тога, због осамостаљења република из бивше државе Југославије, у којој су биле регионалне економије, ниједна новонастала држава, осим донекле Словеније, није направила транзицију из реги-

оналне у националну економију. Репродукцијски ланци, успостављени у бившој држави, покидани су. Многе производње нису се могле започети, а неке се нису могле завршити јер су поједини дијелови производног ланца остали у другим осамостаљеним државама. Због тога је требало организовати нову националну привреду, или барем њено „језгро”. Међутим, није учињено ништа. Дошло је до гашења индустрије која је темељ у индустријском друштву. Изјаловила су се наивна очекивања од „невидљиве руке” тржишта. Тако неорганизована и неприпремљена новонастала националне економија, изложиле су се свјетској конкуренцији, која је, једноставно, „помела” њихову производњу.

Земље у транзицији, поготово земље настале раздвајањем из бивше државе Југославије, осим удара свјетске економске и финансијске кризе, више се налазе под утицајем кризе која је резултат њихових властитих политика.

3. Излаз – Велика трансформација

Побољшања или неке промјене у постојећем економском моделу нису рјешење за привредне проблеме. Постојећи „атипични” модел, који се темељи на потрошњи, задужењу и увозу по својој природи производи дефиците, растући дуг и води ка дужничком ропству. Његова атипичност произлази из погрешно постављених циљева. Одбрана фиксног курса и нултог буџетског дефицита, постају сврха сама себи и, као такви, нису одрживи. Високи дефицити, уз овај модел, не могу се спријечити без радикалног смањења стандарда грађана, кроз смањење дохотка, плата и пензија. Креатори овог модела заступају овакво рјешење. Погрешну економску политику платили би грађани својим стандардом, као што се и погрешна политика транзиције превалила на леђа радника и грађана. Могло би се закључити да је циљ оваквог модела само осигурање великих профита финансијском сектору, који финансира државу да такав модел заштити. Постоји и другачији модел, који, такође, осигурава задовољавајуће профите финансијском сектору, али осигурава и повећање производње, дохотка и стандарда. Економски модел који то осигурава спада у типичне економске моделе који имају другачије постављене циљеве и, у складу с тим циљевима, другачије и политике.

3.1. Циљеви

Основни политичко-економски циљ је благостање друштва, који се остварује кроз дугорочно одрживи развој и равномјерну расподјелу националног дохотка. Пут до остваривање основних циљева води преко остваривања подциљева. На том путу важно је усмјерити пажњу на редослијед остваривања и усклађености циљева, на њихову колизију и правилан избор мјера и инструмената.

Стопа привредног раста која осигурава пуну запосленост и дугорочан раст стандарда грађана је први циљ типичног модела. Инвестиције у повећање производних капацитета и извоза су сљедећа група циљева.

3.2. Политике

Након транзиције и атипичног модела економске политике, који се проводи протеклих двадесетак година, потребна је велика трансформација. Атипични модел је довео до деиндустријализације и да се не исплати радити, производити и извозити. То није питање менталитета људи, него услова које ствара политика својим одлукама. Велика трансформација подразумијева промјену приступа животу, раду и политици. У економском подручју то значи напуштање досадашњег модела економске политике и стварање услова у којима се исплати радити, производити и извозити. Према томе, први корак је правилно одређивање циљева економске политике, а то су: повећање домаће производње и конкурентности, повећање запошљавања и извоза и равномјеран регионалних развој. Према тим циљевима треба дефинисати мјере и инструменте економске политике и организовати државну администрацију у складу с циљевима, мјерама и инструментима. Стварање конкурентног макроекономског окружења и реорганизација државне администрације је први корак економске политике у циљу велике трансформације.

У транзицијски процес, прије двадесетак година, ушли смо с већим националним (ликвидним) капиталом и мањом задуженошћу. Данас, кад смо пред изазовима велике трансформације, налазимо се у обрнутој ситуацији: мањим капиталом, али високом задуженошћу, што изазов трансформације чини већим. Потребни капитал за трансформацију налази се, прије свега, у властитом искуству погрешне политике и у историјском, провјереном, искуству многих других у

сличним ситуацијама. Типични модел економске политике је и настао на потврђеном искуству других. Други извор потребног капитала за велику трансформацију налази се у природним богатствима и геополитичком положају. Умјесто задуживања на страним финансијским тржиштима, бољи пут је кориштење наших природних ресурса и њихово претварање у корисне и конкурентне производе: од земље, дрвећа, вода, минералног до рудног богатства итд. За то је потребна организована политика, односно одговор шта ћемо радити, од чега ћемо живјети и на који начин ћемо се развијати. Дио одговора на то питање даје индустријска политика.

3.2.1. Индустријска политика

Повећање домаће производње може се постићи у секторима у којима постоје неискориштени ресурси, неискориштени капацитети, за које постоји инфраструктура и образована и искусна радна снага. Неискориштене потенцијале поједине дјелатности, начине њиховог искориштавања и шта све треба додатно осигурати да се они запосле бави се индустријска политика. Саставни дио индустријске политике је политика технолошког развика, а из ње се изводи и политика образовања. И технологија и образовање су производни инпути, због чега се њихове политике изводе из индустријске политике. Индустријска политика је доминантно структурна политика. Политика која има за циљ да запосли све производне ресурсе у дјелатностима гдје ће остварити највећу додану вриједност, али, исто тако, и да ствара услове и изграђује физичку и институционалну инфраструктуру за нове дјелатности у којима ће производни ресурси резултирати још већом доданом вриједношћу. Њен задатак је, такође, да осигура безболно гашење „стариx” индустрија и да осигура подршку новим индустријама.

Неискориштене могућности постоје у свим дјелатностима. Повећањем кориштења тих могућности, повећава се домаћа производња и запосленост, смањује се увоз и стварају се услови за повећање извоза. Технолошки развој и одговарајуће образовање повећавају ефикасност и конкурентност домаће индустрије. Ефикасност и конкурентност треба бити заштићена и подстицати тржишним такмичењем и заштитом од монополског понашања. Под индустријом се подразумевају све дјелатности: од пољопривреде и металне индустрије, па све до туризма и банкарства.

3.2.2 Политика регионалног развоја

Свака дјелатност одвија се на некој локацији, у некој регији. Политиком регионалног развоја у значајној мјери се осигуравају услови за ефикасан развој дјелатности. Због тога индустријска политика је уско везана с политиком регионалног развоја. Многе дјелатности које су везане за природне ресурсе, развијаће се у истој регији. Исто тако, дјелатности које су се развијале у прошлости и за које постоје физичка и институционална инфраструктура и образовање у одређеним регијама, најбрже се могу развијати на тим подручјима. Све су то елементи локацијских услова за поједину производњу. У свакој развијеној земљи је то препознатљиво и све развијене земље на тај начин лоцирају и групишу сродне производње. Тако настају и кластери. На тај начин смањују се трошкови производње, као и трошкови институција, трошкови развоја нових производа и нових технологија.

Равномјеран регионални развој осигурава не само привредна, него и социјална инфраструктура.

3.2.3. Државна администрација

За провођење економске политике потребна је администрација која је организована у складу с њеним циљевима. Сложеност државне организације треба ускладити с сложенешћу структуре привреде и сложенешћу производа који се производе, технологије која се користи за њихову производњу и тржишта на којима се ти производи продају. Административни капацитет државе се повећава не само физичким повећањем, него и ефикасношћу њених јединица. Одговарајући облици организовања, у складу с потребама развоја привреде, нужни су. Они се обично крећу од научних института, стручних агенција, завода, дирекција, до служби. Сваки дио привредних активности, или сваки дио пословног процеса, мора имати подршку у одговарајућој јединици у оквиру администрације државе. Стварање услова за нове дјелатности искључиво зависи од административног капацитета државе, односно од њене способности да организује научне, истраживачко - развојне институте. За развој привреде и промјене њене структуре у пожељном правцу, нужно је имати, уз јасно дефинисану индустријску политику, и јасну организацију државне управе која ће бити организована и способна да такву политику и проведе.

3.2.4. Фискална политика

Фискална политика утичу и на агрегатну потражњу и на агрегатну понуду. Промјена буџетске потрошње и опорезивања мијења агрегатну потражњу, производњу и запосленост. Традиционално се на фискалну политику гледало као на политику којом се управља потражњом. Буџетска потрошња, директно, и опорезивање, индиректно, може се користити за стабилизацију националног дохотка, посебно у ситуацији кад је привреда изложена спољним шокovima.

Кејнзијанска школа (фискалисти), тврди да фискална политика има снажан утицај на агрегатну потражњу, производњу и запосленост када привреда производи значајно испод потенцијалног националног дохотка. Тада је потребно осигурати стимулансе потражњи. Кејнзијанци вјерују у пресудну улогу владе, која мора активно користити мјере фискалне политике у повећању агрегатне потражње.

На другој страни, монетаристи вјерују да буџетска потрошња и промјена пореза може само краткорочно утицати на агрегатну потражњу, производњу и запосленост. Монетарна политика, према њима, има много снажније инструменте у контроли потражње и инфлације.

Међутим, општеприхваћено је да фискална политика (јавна потрошња и опорезивање) има значајну алокацијску, дистрибуцијску и стабилизацијску улогу. Алокацијска улога огледа се у алокацији средстава између различитих јавних добара, између јавног и приватног сектора, и унутар приватног сектора - између различитих дјелатности.

Дистрибуцијска (или редистрибуцијска) функција јавних финансија користи могућност расподјеле националног дохотка између појединаца, домаћинстава, између дјелатности и између регија. Тржиште најефикасније алоцира ресурсе и дистрибуише доходак ако постоје услови за његово савршено функционисање. Међутим, ако не постоје услови за савршено функционисање, или због постојања екстерналија, држава својим инструментима мора исправити његове мањкавости и компензовати екстерналије.

Тржиште и демократија иду заједно. И једно и друго представља и слободу и могућност избора у својим подручјима, у привреди и друштву (политици). Тржиште је ефикасно у стварању профита и у такмичењу у ефикасности. Развој демократије повећава ефикасност у заштити људских права и слобода. Међутим, и ако постоји развијени

тржишни систем и развијена демократија, не мора нужно постајати и равномјерна расподјела националног дохотка. Ако не постоји систем који се брине о равномјерној расподјели, богати постају богатији, а сиромашни постају сиромашнији. Неравномјерна расподјела националног дохотка ствара неједнакост у друштву и главни је извор финансијских и привредних криза у индустријском друштву.

Узрок ове кризе је у створеној неједнакости унутар самих држава, али и међу државама. Глобализација, кроз либерализацију, стандардизацију и универзализацију, остварила је у укупној свјетској привреди велико повећање додане вриједности, односно свјетског бруто домаћег производа. Расподјела добити од глобализације указује на повећање неједнакости између развијених и земаља у развоју. На примјер, 1960-1962. године просјечан бруто домаћи производ по становнику у 20 најразвијенијих земаља је износио 11,417 \$, а у 20 најнеразвијенијих земаља износио је 212 \$. Четрдесетак година касније и након раздобља најснажнијег процеса глобализације у претходном вијеку, просјечан бруто домаћи производ по становнику у 20 најразвијенијих земаља повећао се на 32 339 \$, а у 20 најсиромашнијих само на 267\$⁶. Овако велике разлике настале су због непостојања глобалног система, који би добитак од глобализације равномјерније глобално распоређивао. Без оваквог система расподјеле, користи од глобализације присваја неколицина а терет, или трошак глобализације сноси већина, што ће бити извор сталних политичких напетости.

Доминација либералистичке идеологије (заговорника невидљиве руке Адама Смита и немијешања државе у привреду) у вођењу националних економских политика протеклих двадесетак година, такође је повећала неједнакости унутар појединих земаља. Богати су постајали богатији, а сиромашни сиромашнији. Профити су брже расли од доходака укупног становништва. Грађани су се за одржавање и раст свога стандарда задуживали. Уз остале услове, од којих смо неке у претходном поглављу споменули, криза је почела кад значајнији број становника у Америци престао отплаћивати своје кредите.

⁶ .. темељено на узорку 94 земље и територије које имају непрекинуту серију статистичких података од 1960 до 2002. године добављиве од World Bank, World Development Indicators 2003, (online version)

Фискална политика има најефикасније инструменте који директно и индиректно утичу на повећање алокацијске и дистрибуцијске улоге привредног система. Међутим, у кризним раздобљима, поготово на самом почетку кризе, стабилизацијска улога фискалне политике је незамјељива. Успркос опречном становишту фискалиста и монетариста, суочени с кризом, подједнако и једни и други посежу за инструментима фискалне политике. То се догодило и у овој кризи. Невидљива рука А. Смита треба помоћ у рјешавању кризе видљиве руке Џона Кејнза (Johna M. Keynes).

Код доношења фискалних мјера креатори фискалне политике имали су на уму мултипликативне учинке сваке компоненте финалне потрошње, па тако и буџетске и дјеловање аутоматског стабилизатора.

Осим својих темељних задатака пореска и буџетска политика су снажни инструмент подршке индустријској политици. Њихова снага се очитује у политици потпора и политици јавних набавки. Ови инструменти увијек се користе како за даљњи развој у фазама просперитета, тако и у кризним раздобљима за излаз из рецесије. Јавним набавкама и фискалним стимулансима се одржава потражња како би се одржала производња и запосленост која је у паду због недостатка наруџби с тржишта. Подршке служе за повећање ефикасности производње кроз технолошку обнову, реструктурирање, додатно образовање у складу с циљевима индустријске политике. На тај начин чува се производња и запосленост до оживљавања тржишта а кроз подршке реструктурира се производња и повећава се њена ефикасност.

3.2.5. Монетарна политика

Монетарна политика, осим основних задатака: чување стабилности цијена и провођење политике курса, мора учествовати у остваривању основног циља економске политике: повећање производње и запослености, не доводећи у питање свој основни задатак. У ситуације привредне кризе, пада производње и запослености, те високог спољног дуга, економска политика постаје сложенија. Међузависност монетарне, фискалне и индустријске политике постаје већа. Циљеви фискалне и монетарне политике се мијењању према рочности. Краткорочно се прихвата флексибилност и буџетског дефицита и цијена и курса, док се њихова стабилност програмира на дуги рок.

Монетарна политика не смије бити толико рестриктивна да онемогућује оживљавање и привредни раст, нити смије бити толико експанзивна да наруши стабилност привреде.

Темељни задатак економске политике је очување унутрашње и спољне равнотеже у условима макроекономског окружења које потиче развој. Ни једна дио економске политике, па тако ни монетарна, не смије мијешати инструменте и циљеве. Циљ свих политика је развој, а монетарна политика мора осигурати макроекономско окружење које потиче развој, нарочито масовног предузетништва, јер је то основ сваког развоја у тржишној привреди.

Без обзира на тежину кризе, никако не смијемо губити из вида макроекономско окружење које нас је довело у ситуацију у којој се налазимо, а то значи да атипични, неолиберални, економски модел се мора замијенити типичним моделом у којем су природно постављени циљеви, и у којем се априори не полази од претпоставке да тржиште савршено функционише. Улога државе и фискалне политике, нарочито у раздобљима кризе, јесте незаобилазна и кључна. Економски системи који се заснивају на производњи, штедњи, инвестицијама и извозу лакше подносе и лакше излазе из кризе.

Закључак

Досадашњи, неолиберални економски модел резултирао је свјетском финансијском и економском кризом, а у транзицијским земљама високом спољном задуженошћу земље, падом производње и незапосленостима, деиндустријализацијом и дефицитима у буџету и на текућем рачуну биланса плаћања. Стабилизовање привреде у оквиру постојећег модела једино је могуће кроз пад стандарда и осиромашење грађана. Лошу политику платили би грађани, а лоша политика би се кроз постојећи, неолиберални, а за економију атипични модел наставила.

Промјена појединачни мјера и инструмената у постојећем моделу само би повећавала друштвене трошкове, док би друштвене користи биле мање. Трансформација из постојећег модела треба почети, прије свега, промјеном циља. Основни циљ треба бити благостање друштва и према том циљу дефинисати подциљеве, политике, мјере, инструменте и организацију државног система. Висока, одржива, стопа економског раста, уз пуну запосленост с равномјерном расподјелом националног дохотка, јесу подциљеви и услови благостања друштва.

Штедња, оптималне инвестиције, извоз и заштита околине чине економски раст и високим и одрживим. Видљива и невидљива рука требају ићи скупа и усклађено. Државни сектор и приватно предузетништво требају ићи руку под руку. Предузетничке пословне политике су оријентисане на кратки и средњи рок. Државне политике, осим у доба кризе, дјелују на средњи и дуги рок. Држава својим политикама, образовањем институцијама ствара производне ресурсе за нове дјелатности.

Литература

1. Auerbach, A. (2000), The Significance of Federal Taxes as Automatic Stabilizers, NBER.
2. Acocella, N. (1998), The Foundations of Economic Policy, University of Cambridge
3. Бабић, М. (2004), Макроекономија, 15то допуњено и измијењено издање, Мате, Загреб
4. Dolls, M, Fuest, C, Peichhi, A. (2009), Automatic Stabilizers and Economic Crisis: US vs. Europe, Discussion Paper No. 4310. IZA
5. Јурковић, П. (2002), Јавне финансије, Масмедиа, Загреб.
6. Polin, R. (2009), Tools for a New Economy: Proposals for a financial regulatory sistem, Boston Review, January/February
7. Paul van den Nord, (2000), The Size and Role of Automatic Fiscal Stabilisers int he 1990s and Beyond, OECD
8. Pommier, S., (2006), Fiscal Shocks and Automatic Stabilizers at Work in European Countries, CREM, CNRS and University of Rennes 1.
9. Spilimbergo, A, Symansky, S, Schindler, M. (2009), Fiscal Multipliers, IMF, May 20.
10. Spilimbergo, A., Symansky, S., Blannchard, O., Cottarelli, C. (2008), Fiscal Policy for the Crisis, IMF, December 29.
11. A European Economic Recovery Plan: Communication From the Commission to the European Council, Commission of the European Communities, COM (2008) 800 final, November 26. 2008.
12. CRS Report RS22850, Tax Provisions oft he 2008 Economic Stimulus Package, coordinated by Jane G. Gravelle.

13. CBO Report (2010), The Effects of Automatic Stabilizers on the Federal Budget, Washington, DC.
14. From Financial Crisis to Recovery: European Framework for Action, Communication, from the Commission, European Commission, COM (2008) 706 final (October 29, 2008)
15. International Labour Organisation (ILO) (2008), Global Wage Report, 2008/9 Geneva, ILO
16. IMF (2009), Initial lessons of the Crisis,
17. IMF (2010) World Economic Outlook, Rebalancing Growth, (online)
18. Public Finance in EMU 2010, European Economy 4/2010, Economic and Financial Affairs
19. World Bank(2003), World Development Indicators 2003, (online version)
20. World Bank (2010), Global Economic Prospects: Crisis, Finance and Growth